

Żarnowska, Anna

Próba analizy ruchu strajkowego w Królestwie Polskim w dobie rewolucji 1905-1907

Przegląd Historyczny 56/3, 432-458

1965

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ANNA ŻARNOWSKA

Próba analizy ruchu strajkowego w Królestwie Polskim w dobie rewolucji 1905—1907

Rewolucja 1905—1907 r. na ziemiach polskich posiada już dość obszerną literaturę historyczną. Brak jednak opracowania jednego z najważniejszych jej czynników, decydującego w znacznym stopniu o jej charakterze — ruchu strajkowego. Stan ten związany jest w dużym stopniu z brakiem odpowiednich źródeł statystycznych. Badacz ruchu strajkowego w 1905—1907 r. dysponuje kilku setkami opisów poszczególnych strajków, rozsyłanymi w aktach rosyjskiej administracji, policji i inspekcji fabrycznej oraz oficjalną statystyką ruchu strajkowego w Rosji, wydaną przez carskie Ministerstwo Handlu i Przemysłu¹. Ta ostatnia opracowana przez W. Warzara, jednego z naczelników inspektorów fabrycznych, oparta jest na szczegółowych raportach lokalnych inspektorów fabrycznych. Zawiera więc dane o ruchu strajkowym tylko tej części klasy robotniczej, która podlegała inspekcji fabrycznej, tj. tylko robotników zakładów przemysłowych zatrudniających więcej niż 15 robotników i posługujących się silnikiem. Jest to bez wątpienia najważniejszy fragment fali strajkowej, ale nie daje obrazu całości tego ruchu.

Poza zasięgiem tej statystyki pozostały strajki robotników drobnych zakładów przemysłowych i rzemieślniczych, górników i hutników, robotników zatrudnionych w komunikacji (kolejarze, tramwajarze) i handlu, robotników miejskich itd. Już choćby z tego względu, pomijając nawet nieścisłość danych liczbowych, wynikającą z samego faktu urzędowej ich proveniencji, ogólniejsze wnioski mogą być formułowane tylko z zastrzeżeniami i wymagają konfrontacji z innymi źródłami. Dodatkową trudność stanowi wyodrębnienie danych o strajkach na ziemiach polskich spośród danych dla całego Imperium Rosyjskiego². Nie zmienia to jednak faktu, że omawiana statystyka zawiera wiele bogatego materiału, częściowo oświetla dynamikę rozwoju ruchu strajkowego, udział w nim poszczególnych grup proletariatu w Królestwie na tle ogólnorosyjskim itp. Zatrzymajmy się bliżej nad niektórymi z tych zagadnień.

Punktem wyjścia rozważań musi być wyodrębnienie liczby strajków i strajkujących w interesującym nas okresie oraz ustalenie zasięgu tych strajków w stosunku do ogółu robotników. Odpowiednie liczby w odniesieniu do robotników objętych inspekcją fabryczną na terenie ziem polskich pod zaborem rosyjskim przedstawia tab. 1.

Widać wyraźnie ogromny zryw ruchu strajkowego w Królestwie, związany już z pierwszą fazą rewolucji: w 1905 r. ruch ten objął 93%

¹ *Statistika staczek roboczich na fabrikach i zawodach za 1905 god*, S. Peterburg 1906; *Statistika staczek roboczich na fabrikach i zawodach za triechletije 1906—1908 gg.*, S. Peterburg 1910.

² Te ostatnie poddał analizie W. Lenin, *O statystyce strajków w Rosji* [1910], *Dzieła* t. XVI, Warszawa 1957, s. 404—431.

Tabela 1

Ruch strajkowy w latach 1905—1907

Rok	Liczba		Liczba objętych strajkami		Liczba	
	fabryk objętych inspekcją	zatrudnionych w nich robotników	fabryk	zatrudnionych w nich robotników	strajków	uczestników walk strajkowych
Królestwo Polskie						
1905	2196	222 745	1223	207 401	4123	916 257
1906	2155	228 290	1003	176 136	2868	498 537
1907	2141	238 404	667	112 390	896	98 063
Okręg Białostocki *						
1905	417	15 496	270	12 380	1268	49 147
1906	418	13 303	255	9 789	519	15 846
1907	414	13 900	28	2 919	37	3 770

* W zestawieniu powyższym dla okręgu białostockiego cytuje się dane dla całej gub. grodzieńskiej wobec niemożności ściślejszego wyodrębnienia terenu okręgu białostockiego, tj. powiatów białostockiego, bielskiego i sokolskiego. Cytowana statystyka operuje gubernią jako podstawową jednostką terytorialną.

robotników przemysłowych (podlegających inspekcji fabrycznej). Rok 1906 ograniczył ten zasięg, ale i wówczas w ruchu strajkowym zaangażowało się ok. 77% robotników przemysłowych. Gwałtowniejszy spadek nastąpił w 1907 r., kiedy to ruch ten objął tylko ok. 48% podstawowej grupy klasy robotniczej Królestwa.

Zasięg ruchu strajkowego w Królestwie w dobie rewolucji był zjawiskiem wyjątkowym nie tylko na tle ówczesnej Europy, ale także w skali ówczesnego państwa rosyjskiego. Porównajmy zasięg ruchu strajkowego i dynamikę jego rozwoju w europejskiej części Imperium Rosyjskiego (łącznie z Królestwem Polskim) oraz w samym Królestwie (tab. 2).

Tabela 2

Procent robotników fabryk (podległych inspekcji fabrycznej) biorących udział w ruchu strajkowym

	1905	1906	1907
w Rosji europejskiej	60,0	37,9	32,1
w Królestwie Polskim	93,2	77,1	47,9

Przytoczone liczby dowodzą w sposób wyjątkowo zwięzły, w jak ogromnym stopniu klasa robotnicza ziem polskich zadecydowała o rozmachu rewolucji w całej Rosji. Proletariat Królestwa i Białostoczczyzny stanowiący ok. 1/7 ogółu robotników w Rosji dał około 1/3 ogólnej liczby strajkujących w Rosji w roku 1905 i niemal połowę (!) w roku 1906. Obrazuje to tab. 3.

Zadecydowały o tym dwie cechy walk strajkowych w Królestwie: ich szeroki zasięg i wyjątkowa uporczywość. Źródeł tego stanu rzeczy poszukiwać należy zarówno w strukturze i położeniu klasy robotniczej

Tabela 3

Udział Królestwa i Białostoczczyzny
w ogólnej liczbie strajkujących w Rosji (w procentach)

	1905	1906	1907
w Królestwie Polskim	32,0	45,0	13,2
w okręgu białostockim	1,7	1,4	0,5

Królestwa, jak i w specyficznej sytuacji politycznej ziem polskich w ramach Imperium Rosyjskiego, a więc zarówno w ostrości konfliktu kapitalistycznego, jak i w sile nastrojów narodowowyzwoleńczych. Oba te aspekty położenia klasy robotniczej Królestwa nie zostały jeszcze dotąd zbadane. Jednak nawet najogólniejsze porównanie danych dla Rosji i ziem polskich ujawnia różnice dynamiki rozwoju ruchu strajkowego: ziemie polskie wystąpiły od początku rewolucji z maksymalną energią. Utrzymały ją w znacznym stopniu w roku 1906, podczas gdy w Rosji rok ten przyniósł poważniejsze ograniczenie zasięgu ruchu strajkowego. Tak np. średnio w całym Królestwie strajkowało w 1906 r. 77% ogółu robotników przemysłowych, podczas gdy w najbardziej w Rosji uprzemysłowionych okręgach procent ten sięgał: w petersburskim — 58, w moskiewskim — 29, a nawet na Łotwie — tylko 65. Pod względem szerokości zasięgu walk strajkowych w 1906 r. przewyższyła Królestwo tylko Gruzja (objęły tam one prawie 100% robotników). Natomiast rok 1907 znamionuje już w Królestwie gwałtowny spadek fali walk strajkowych, podczas gdy w skali ogólnorosyjskiej zasięg tych walk w latach 1906—1907 wykazuje pewną stabilizację³. Jednak nawet w roku 1907 udział proletariatu ziem polskich w ogólnej liczbie strajkujących w Rosji (13,7%) utrzymuje się nieco tylko poniżej poziomu odpowiadającego ilościowemu stosunkowi robotników przemysłowych Królestwa i całej Rosji (14,5%). I wówczas jeszcze pod względem zasięgu ruchu strajkowego Królestwo wybiega ponad średnią dla całej Rosji.

Weźmy z kolei pod uwagę fabryki uczestniczące w ruchu strajkowym w latach rewolucji. W r. 1905 ruchem tym objętych było 55,7%, w r. 1906 — 46,5%, a w r. 1907 — 31,1% ogółu fabryk (podlegających inspekcji fabrycznej). Brak jest wprawdzie szczegółowych danych o wielkości tych fabryk, jednak nawet z tab. 1 można wywnioskować, że w ruchu tym udział brali przede wszystkim robotnicy większych zakładów. W 1905 r., kiedy to udział w strajkach wzięło niewiele ponad połowę ogółu fabryk, strajkujący robotnicy tych fabryk stanowili 93,2% ogółu robotników przemysłowych. Przeciętnie na każdą z tych fabryk przypada ok. 170 strajkujących robotników (a przecież nie wszystkie strajki w 1905 r. ogarniały całą załogę; w niektórych strajki miały tylko charakter oddziaływy).

W skali całego 1906 r., mimo ogólnego zmniejszenia się zasięgu walk strajkowych, utrzymuje się podobna rozpiętość zaangażowania się w ruchu strajkowym fabryk i robotników: w porównaniu z rokiem 1905 liczba fabryk zmniejszyła się w tym samym stopniu co i liczba robotników biorących udział w ruchu strajkowym.

³ W. Lenin, op. cit., s. 410.

Biorąc pod uwagę analogiczne przeciętne dla 1907 r. można przyjąć (co potwierdza konfrontacja ze źródłami opisowymi), że dość gwałtowne ograniczenie ruchu strajkowego w r. 1907 nie oznacza odstąpienia od niego części wielkich fabryk, że zmniejszenie się średniej liczby strajkujących na jedną fabrykę (do 168 robotników) było wyrazem przyłączania się do strajków tylko części załóg. Świadczy o tym fakt, że liczba robotników strajkujących spada gwałtowniej niż liczba fabryk objętych tym ruchem⁴. Wskazuje na to tab. 4.

Tabela 4

Zasięg ruchu strajkowego w Królestwie Polskim
w latach 1905—1907 (w procentach)

	1905	1906	1907
Procent fabryk (podległych inspekcji fabrycznej) objętych ruchem strajkowym	55,7	46,5	31,1
Robotnicy tych fabryk w stosunku do ogółu robotników (podległych inspekcji fabrycznej)	93,2	77,1	47,9

Omawiana statystyka inspekcji fabrycznej w pewnym zakresie pozwala także na analizę uporczywości walki strajkowej. Skoro liczba strajkujących bywała parokrotnie wyższa niż liczba robotników zatrudnionych w objętych strajkiem fabrykach (tab. 1), to wynika stąd, że robotnicy większości fabryk strajkowali wielokrotnie w ciągu każdego roku rewolucji. Przeciętnie każdy robotnik w Królestwie strajkował w r. 1905 — 4,4 raza, a w r. 1906 — 2,5 raza (por. tab. 5).

Tabela 5

Częstotliwość strajków w Królestwie Polskim w latach 1905—1907

Rok i procent	1905	%	1906	%	1907	%
Ogólna liczba fabryk biorących udział w ruchu strajkowym	1223		1003		667	
Liczba fabryk kilkakrotnie w ciągu roku przyłączających się do ruchu strajkowego	954	100,0	619	100,0	129	100,0
w tym: 2 razy	218	22,9	162	26,2	97	75,3
3 razy	238	24,9	160	26,1	11	8,4
4 razy	198	20,8	107	17,1	11	8,4
5 razy	111	11,6	68	11,0	5	3,9
6 razy	80	8,4	48	7,8	2	1,6
7 razy	52	5,5	32	5,2	1	0,8
8 razy	23	2,4	20	3,2	2	1,6
9 razy	19	2,0	10	1,6	—	—
10 razy	9	0,9	4	0,6	—	—
ponad 10 razy	6	0,6	8	1,2	—	—

⁴ W. Lenin, op. cit., s. 425—426.

W tab. 5 widać wyraźnie, że rok 1906 w porównaniu z rokiem 1905 charakteryzuje niewielki tylko spadek częstotliwości strajków. Natomiast wzrasta względna liczba fabryk strajkujących dwu- i trzykrotnie. Pozostaje to przypuszczalnie w związku ze zmniejszeniem się liczby strajków politycznych o zasięgu ogólnokrajowym (było ich w 1906 r. tylko trzy: 22 stycznia, 1 maja i 10 maja). Wskazywałby na to również spadek — nieznaczny zresztą — liczby fabryk o częstotliwości strajków od 3 do 7 w skali jednego roku. Wzrasta względna liczba fabryk o najwyższej częstotliwości strajków (tj. przyłączających się do strajków ponad 8 razy i więcej w ciągu roku), co jest wyrazem, jak się wydaje, przede wszystkim uporczywości walki ekonomicznej, przybierającej już od połowy 1906 r. charakter odporny.

Tak więc występujący w 1906 r. spadek fali strajkowej w Królestwie w porównaniu z rokiem poprzednim związany był nie tylko i nie przede wszystkim ze zmniejszeniem się zasięgu tej formy walki, a wyłączeniem się z niej tej czy innej grupy robotników. Poważne (o 45,6%) zmniejszenie się liczby uczestników walk strajkowych było przede wszystkim wynikiem mniejszej częstotliwości krótkotrwałych politycznych wystąpień strajkowych. Nie zawsze było to symptomem mniejszej uporczywości walki czy wyczerpywania się energii rewolucyjnej, częściej wiązało się z lepszym zorganizowaniem i przygotowaniem wystąpień strajkowych, szczególnie w zakresie walk ekonomicznych.

Rok 1907 przyniósł natomiast w porównaniu z latami 1905—1906 istotne zmiany nie tylko w zasięgu, ale i w charakterze ruchu strajkowego, będące wyrazem załamania się rewolucji. Gwałtowny spadek ogólnej liczby strajkujących był wynikiem — po pierwsze dość poważnego skurczenia się zasięgu ruchu strajkowego (który objął w 1907 r. mniej niż połowę ogółu robotników przemysłowych i poniżej 1/3 fabryk), po drugie — ogromnego zmniejszenia się częstotliwości strajków: przyniatająca większość fabryk zaangażowanych w walce strajkowej (ponad 80%) stawała w roku 1907 tylko raz, a spośród reszty 3/4 strajkowało 2 razy. Częstsze strajki miały zdecydowanie charakter sporadyczny i w całości nie wywarły większego wpływu na uporczywość walki strajkowej w trzecim roku rewolucji.

Tabela 6

Częstotliwość strajków w latach 1905—1907
w Królestwie Polskim i Rosji (w procentach)

		1905	1906	1907
Procent fabryk podległych inspekcji fabrycznej objętych ruchem strajkowym	Król. Polskie	55,7	46,5	31,1
	Rosja	32,6	20,8	16,5
Procent fabryk strajkujących wielokrotnie wśród fabryk objętych ruchem strajkowym	Król. Polskie	78,0	61,7	19,6
	Rosja	60,7	48,5	29,7

Spójrzmy teraz, jak pod tym względem kształtował się udział Królestwa Polskiego w ruchu strajkowym całego Imperium (por. tab. 6).

Z zestawienia tab. 6 wynika, że zarówno pod względem zasięgu, jak

i częstotliwości podejmowania walki strajkowej Królestwo wyprzedzało Rosję europejską w całym trzyleciu rewolucyjnym, z wyjątkiem roku 1907, kiedy to strajki wielokrotnie powtarzające się objęły w Rosji większy procent ogółu strajkujących fabryk niż w Królestwie.

Zarówno w Królestwie, jak i w całej Rosji europejskiej, szybciej malała częstotliwość strajków, niż zasięg ruchu strajkowego. Zjawisko to, znamionujące okres odpływu rewolucji w końcu roku 1906, a szczególnie w roku 1907 — ostrzej zarysowało się w Królestwie niż w Rosji. W Królestwie w ogóle gwałtowniej spada intensywność wystąpień strajkowych szczególnie w roku 1907, który w Rosji przyniósł pewne ożywienie.

Charakterystykę ruchu strajkowego w kolejnych latach rewolucji wzbogaciłaby niewątpliwie analiza uporczywości i długotrwałości strajków. Niestety, dla Królestwa brak jest takich danych. Odpowiednie dane dla całej Rosji wskazują na stopniowe zmniejszanie się liczby dni strajkowych, przypadających przeciętnie na jednego strajkującego w 1905 r. — z 8,7 dnia, w 1906 r. na 4,9 dnia i w 1907 r. na 3,2 dnia. Oczywiście nie znaczy to, że w 1906 r. strajki były krótsze w porównaniu z 1905 r., a w 1907 r. w porównaniu z 1906 r. Decydujące znaczenie dla ukształtowania się średnich rocznych, miało stopniowe zmniejszanie się częstotliwości strajków w skali jednego roku. Wniosek ten odnosi się także do Królestwa; dowodzą tego liczne przykłady długotrwałych, uporczywych strajków obejmujących robotników całej gałęzi przemysłu przy jednoczesnym, podkreślanym wyżej spadku ogólnej liczby strajków w ciągu roku 1906⁵.

Długotrwałość strajku jako jeden ze wskaźników uporczywości walki można rozpatrywać właściwie tylko w odniesieniu do strajków ekonomicznych. Strajki polityczne były najczęściej krótkotrwałe (z wyjątkiem strajku październikowo-listopadowego 1905 r.). Chociaż i w walce ekonomicznej uporczywość wystąpień strajkowych nie zawsze wyrażała się w ich długotrwałości, często robotnicy jednej czy kilku fabryk przystępowali do strajków raz po raz zmuszani taktyką przedsiębiorców. Najistotniejszym wskaźnikiem nasilenia walki strajkowej, a w pewnym zakresie w ogóle walki rewolucyjnej w latach 1905—1907, jest częstotliwość wystąpień strajkowych, związana przede wszystkim z dużą rolą strajków politycznych.

Powstaje pytanie, jaki był wzajemny stosunek tych dwu nurtów walki: ekonomicznego i politycznego w ruchu strajkowym. Dokładne dane liczbowe w tym zakresie znaleźć można w omawianej statystyce inspekcji fabrycznej jedynie dla Imperium Rosyjskiego w całości, oraz odrębnie (z 1905 r.) dla guberni warszawskiej⁶.

Udział robotników guberni warszawskiej w kolejnych strajkach politycznych w r. 1905 przedstawia tab. 7.

⁵ Np. strajk ok. 4 tys. garbarzy kilkudziesięciu warszawskich garbarni trwał prawie 3 miesiące (od początku maja do końca lipca 1906 r.). Rzecz charakterystyczna, że robotnicy dużych fabryk garbarskich trwali na ogół w strajku bez przerwy, podczas gdy robotnicy kilkunastu mniejszych garbarni po zakończeniu pierwszej fazy walki strajk przegrali, a następnie przyłączali się do niego powtórnie. AGAD, Starszy Inspektor Fabryczny Gub. Warszawskiej [dalej cyt.: SIF] Ia/93/1906; „Robotnik” nr 89 z 28 kwietnia 1906, nr 97 z 14 maja 1906 i nr 156 z 1 sierpnia 1906; „Czerwony Sztandar” nr 101 z 24 sierpnia 1906.

⁶ *Statistika staczek... za 1905 god, Pritoženija*, s. 101—102; *Statistika... za 1906—1908 gg., Pritoženija*, s. 12—19 i 67.

Tabela 7

Zasięg strajków politycznych i ekonomicznych w guberni warszawskiej w 1905 r.

Miesiąc (wg st. stylu)	Strajki polityczne						Strajki ekonomiczne			
	Liczba fabryk			Liczba strajkujących			Liczba fabryk		Liczba strajkujących	
	wyłącz- nie poli- tyczne	poli- tyczno- ekono- miczne	ogółem	% ogółu fabryk *	wyłącz- nie poli- tyczne	poli- tyczno- ekono- miczne	ogółem	% ogółu robot- ników *	ogółem	% ogółu strajku- jących *
styczeń	36	158	194	26,5	3 356	26 135	29 491	44,3	•	•
kwiecień	214	2	216	28,5	23 973	105	24 078	36,3	•	•
czerwiec	38	—	38	5,2	13 100	—	13 100	19,6	•	•
sierpień	77	1	78	10,6	21 526	120	21 646	32,5	•	•
październik										
listopad	212	21	233	32,0	36 344	3 029	39 373	56,6	•	•
grudzień	84	10	94	12,8	14 397	528	14 925	22,4	•	•
pozostałe miesiące (luty, marzec, maj, lipiec, wrzesień)	27	3	30	4,1	6 061	660	6 721	10,0	•	•
w całym roku 1905	688	195	883	121,1	118 757	30 577	149 334	215,9	75	10,3
									28 801	42,0

* Podlegających inspekcji fabrycznej.

Porównanie ogólnej liczby strajkujących pod hasłami politycznymi i ekonomicznymi z ogólną liczbą robotników (podlegających inspekcji) wskazuje wyraźnie, że — w skali całego 1905 r. — walkę polityczną charakteryzował w porównaniu z ekonomiczną o wiele szerszy zasięg, że strajki polityczne skupiały ogromną większość, bo aż 86,1% ogółu strajkujących. W rzeczywistości jednak zasięg walki politycznej nie był tak imponujący, jak to wskazuje podsumowująca rubryka tab. 7. Jak już wyżej wspomniano, o wysokiej liczbie strajkujących w skali całego r. 1905 zadecydował przede wszystkim fakt, że strajki polityczne powtarzały się w tym roku kilkakrotnie. Jeżeli weźmiemy pod uwagę liczbę robotników tylko tych fabryk, które rzeczywiście brały udział w strajkach, to okaże się, że w roku 1905 w strajkach politycznych brało udział — kilkakrotnie — 42 848 osób, tj. 64,3%, a w ekonomicznych 27 136 osób, tj. 40,7% ogółu robotników (podlegających inspekcji fabrycznej). Z drugiej strony jednak w odniesieniu do powszechnych strajków politycznych analizowane dane inspekcji fabrycznej wydają się mniej wiarogodne (nie była ona w stanie zarejestrować wszystkich uczestników tych strajków), należy więc przypuszczać, że w rzeczywistości objęły one ponad 2/3 ogółu robotników, jakkolwiek z pewnością nie były w pełni powszechne.

W jeszcze większym stopniu strajki polityczne przewyższały strajki ekonomiczne pod względem intensywności walki, wyrażającej się przede wszystkim w częstotliwości wystąpień. Wśród tej części proletariatu guberni warszawskiej, która w 1905 r. wzięła udział w ruchu strajkowym, na jednego robotnika przypada przeciętnie 3,5-krotny udział w strajkach pod hasłami politycznymi, zaś pod hasłami ekonomicznymi nie wszyscy strajkowali nawet jeden raz⁷. Bowiem wśród strajków ekonomicznych przeważały strajki częściowe, oddziałowe, natomiast strajki polityczne miały z reguły charakter powszechny w tych fabrykach, które do nich przystąpiły. Warto tutaj dodać, że rok 1905 zaktywizował w walce strajkowej przede wszystkim fabryki większe. Tak np. w strajkach politycznych brało udział w 1905 r. 37,6% ogółu fabryk, ale były to fabryki zatrudniające 64,3% robotników; w strajkach ekonomicznych rola wielkich fabryk była jeszcze większa: strajkowało tylko 9,0% ogółu fabryk, ale zatrudniały one aż 40,7% ogółu robotników.

Tabela 7 umożliwia także w pewnym stopniu — niestety tylko w odniesieniu do strajków politycznych — uchwycenie różnic w zasięgu poszczególnych fal strajkowych w roku 1905. Wprawdzie statystyka inspekcji fabrycznej podaje tylko liczbę strajków (brak natomiast liczby strajkujących fabryk) oraz ogólną liczbę uczestników strajków (nie podaje natomiast liczby robotników w fabrykach, które przyłączyły się do strajków), ale wydaje się, że w skali miesięcznej bez ryzyka większego błędu można przyjąć, że każdy strajk polityczny odpowiadał jednej fabryce, to znaczy, że poszczególne fabryki tylko raz w miesiącu przyłączały się do strajku politycznego.

Przytoczone wyżej dane wyraźnie dowodzą, że w Królestwie strajk październikowo-listopadowy objął od chwili wybuchu rewolucji największą liczbę fabryk i najszersze rzesze robotników, stanowił moment najwyższego wzniesienia ruchu strajkowego w toku rewolucji. Strajk grud-

⁷ Na jedną fabrykę gub. warszawskiej spośród ogółu zaangażowanych w strajkach ekonomicznych wypada przeciętnie nieco powyżej jednego strajku (1,1), podczas gdy na każdego robotnika w niej zatrudnionego nieco mniej niż jeden strajk (0,9).

niowy natomiast był wystąpieniem o stosunkowo wąskim zasięgu, co uderza szczególnie wyraźnie w porównaniu z poprzednim strajkiem: w grudniu liczba strajkujących nie doszła nawet do połowy odpowiedniej liczby dla strajku październikowo-listopadowego.

W tab. 7 uderza odrębność politycznego ruchu strajkowego w stosunku do walki ekonomicznej: do rzadkości należą strajki polityczne, podczas których robotnicy wysuwaliby jednocześnie żądania ekonomiczne. Brak dokładnych miesięcznych danych o strajkach ekonomicznych dla guberni warszawskiej nie pozwala na dokładne zanalizowanie, choćby na tym tylko terenie, współzależności walki politycznej i ekonomicznej. Jednak zachowany w innych źródłach materiał opisowy wskazuje na wyraźne następowanie fal strajków ekonomicznych w ślad za strajkami politycznymi. Wprawdzie w większości fabryk przyłączających się do strajku politycznego nie wystawiano żądań ekonomicznych i często po kilkudniowym strajku demonstracyjnym robotnicy wracali do pracy na dawnych warunkach, ale często także już po powrocie wysuwali żądania ekonomiczne i wznawiali strajk. Zjawisko to miało miejsce przede wszystkim po strajku styczniowym oraz po strajku październikowo-listopadowym 1905 roku.

W obu tych wypadkach — o ile można sądzić o zjawisku masowym na podstawie przekazów jednostkowych — strajk polityczny był w znacznym stopniu impulsem do walki klasowej, szczególnie dla bardziej zadowolonych politycznie grup proletariatu. Stąd po zakończeniu strajku politycznego zaczynają strajkować, wystawiając żądania ekonomiczne, warsztaty i fabryki, które w strajku politycznym udziału nie brały⁸.

Ze zjawiskiem przeplatania się i wzajemnego wzmocnienia ekonomicznej i politycznej walki strajkowej w okręgu warszawskim mamy do czynienia w decie 1905 r. i to w ramach tej samej grupy robotników, a mianowicie znacznej części robotników wielkoprzemysłowych. Weźmy przykładowo metalowców, podstawową grupę wielkoprzemysłowego proletariatu Warszawy. W czerwcu, lipcu i sierpniu 1905 r. przechodzili oni kolejno od strajków politycznych pod hasłami solidarności z powstaniem łódzkim oraz skazanym na śmierć Okrzeją, poprzez strajki w czerwcu i lipcu w obronie zdobytych w pierwszym okresie rewolucji lepszych warunków pracy (wyższej płacy, 9-godzinnego dnia roboczego itp.), do demonstracyjnych strajków protestacyjnych przeciw pogromowi Żydów w Białymstoku i przeciw zapowiedzianej „Dumie bułginińskiej“ w sierpniu. Na podstawie szczegółowych raportów inspektorów fabrycznych o pojedynczych strajkach w samej tylko Warszawie (łącznie z przedmieściami) można doliczyć się dla omawianego okresu około 13 tysięcy strajkujących (co stanowi mniej niż 1/3 ogółu robotników podległych inspekcji fabrycznej)⁹. Nie ulega wątpliwości, że jest to liczba zaniżona nawet w granicach kategorii objętych inspekcją fabryczną. Świadczy o tym fakt, że nawet w tak szczegółowych raportach nie potrafili inspektorzy fabryczni wyodrębnić w całym tym „okresie strajkowym“ jedno- lub dwudniowych okresów, kiedy dana fabryka stała ze względów politycznych, od kilkunastodniowych strajków ekonomicznych; zapisywa-

⁸ Np. strajki krawców, szewców itp. w końcu lutego i marca 1905 r. pod hasłami ekonomicznymi, wybuchające już po zakończeniu politycznego strajku styczniowego (w którym zresztą na ogół wymienione grupy robotników nie brały udziału) w Warszawie.

⁹ SIF Ia 75/1905, k. 169—428.

no je łącznie jako jeden dłuższy strajk. Raporty te stały się następnie podstawą omawianych zestawień statystycznych, które podnoszą do wysokiej potęgi tę nieprecyzyjność sprawozdań inspektorów. Przeprowadzenie korekty tych danych statystycznych nie jest możliwe, natomiast można — w oparciu o informacje drukowane w prasie robotniczej — zestawzić spis najważniejszych warszawskich fabryk, biorących udział w strajkach politycznych w czerwcu, lipcu i sierpniu. Tak uzupełniony obraz wskazuje wyraźnie na wzajemne wspieranie się politycznych i ekonomicznych impulsów walki rewolucyjnej.

Poza wymienioną liczbą strajkujących w Warszawie latem 1905 r. znalazły się również liczne grupy robotników warsztatów rzemieślniczych, jak szewcy, krawcy, kamieniarze, piekarze, malarze, rzeźnicy i fryzjerzy, robotnicy miejscy, stróże itp.¹⁰. Brali oni w tym okresie aktywny udział w ruchu strajkowym, wprowadzając większość z nich wyłącznie pod hasłami ekonomicznymi, ale moment rozpoczęcia przez nich walki wskazuje na jej związek z napięciem walki politycznej tych miesięcy.

Podobnych przykładów splątania się ze sobą ruchu strajkowego ekonomicznego i politycznego dostarczają także inne ośrodki przemysłowe Królestwa (dla miesięcy letnich 1905 r. niezwykle charakterystyczny jest przykład Zagłębia Dąbrowskiego¹¹). Niestety, omawiana statystyka inspekcji fabrycznej ani dla innych rejonów poza gubernią warszawską, ani dla całego Królestwa, nie wprowadza rozróżnienia strajków politycznych i ekonomicznych, nie wyodrębnia także okresów miesięcznych, podając tylko dane dla całego roku. Ten brak uniemożliwia pełniejsze rozpatrzenie udziału Królestwa w walkach rewolucyjnych Imperium.

Wydaje się jednak, że analiza taka — nawet tylko dla guberni warszawskiej — prowadzi do interesujących wniosków, które w pewnym zakresie dotyczyć będą całego Królestwa i jego roli w rewolucji rosyjskiej (por. tab. 8). Bardziej uprawnione, ale niestety niemożliwe z powodu braku danych, byłoby przeprowadzenie porównania guberni warszawskiej z gubernią petersburską lub moskiewską, które w centralnej Rosji odgrywały w ruchu rewolucyjnym podobnie przodującą i inicjującą rolę, jak gubernia warszawska czy piotrkowska w stosunku do reszty Królestwa.

Udział okręgu warszawskiego — a sądzić można, że i całego Królestwa — w politycznym ruchu strajkowym 1905 r. był na tle całego Im-

¹⁰ Z *ruchu rewolucyjnego i strajkowego w Warszawie*, „Z Pola Walki” nr 11 z 28 sierpnia 1905 oraz nr 13 z 18 października 1905; Z *miasta*, „Kurier Warszawski” z 28 czerwca, 6, 10, 11, 13 i 16 lipca oraz 5 i 10 sierpnia 1905; *Bezrobocie i znowy*, „Kurier Codzienny” z 13, 16, 17 i 26 lipca 1905; *Na mównicy*, „Głos” nr 32 z 12 sierpnia 1905, nr 40 z 7 października 1905.

¹¹ Strajk solidarnościowy z walką barykadową Łodzi w końcu czerwca 1905 r. poprzedził w Zagłębiu szereg wystąpień w pojedynczych fabrykach i kopalniach w obronie zdobyczy robotników z okresu strajku styczniowego: podwyżki płac, skróconego dnia roboczego itd. Około połowy lipca, po zakończeniu solidarnościowego strajku politycznego rozwinął się w kopalniach i fabrykach Zagłębia wielotygodniowy ruch strajkowy o 8-godzinny dzień pracy, połączony następnie w końcu lipca z protestem przeciw lokautowi w Hucie Bankowej. Mimo porażki i ciężkich represji wobec uczestników tych strajków, ogólnokrajowy polityczny strajk protestacyjny przeciw „dumie bułginińskiej” objął i Zagłębie w dniach 25 i 26 sierpnia. Stał się on następnie impulsem do nowych wystąpień strajkowych w pojedynczych fabrykach (AGAD, GGW I-2, nr 103723, 103724, 103725; „Górnik” nr 13, 14, 15 z lipca—października 1905; „Czerwony Sztandar” nr 28 z 1905; „Z Pola Walki” nr 11 i 13 z 1905).

Tabela 8

Udział guberni warszawskiej w strajkach politycznych imperium rosyjskiego w 1905 r.

Miesiąc (wg st. st.)	Liczba strajkujących		Gubernia warszawska w % ogólnej liczby strajkujących w Rosji	Strajkujący w % ogółu zatrudnionych *	
	w guberni warszawskiej	w całej Rosji		w guberni warszawskiej	w całej Rosji
styczeń	29 491	233 411	12,6	44,3	14,0
luty	1 942	114 391	1,7	2,9	6,9
marzec	609	19 931	3,0	0,9	1,2
kwiecień	24 078	54 635	43,9	36,3	3,3
maj	533	110 690	0,5	0,7	6,7
czerwiec	13 100	87 612	14,8	19,6	5,3
lipiec	2 415	62 584	3,8	3,6	3,8
sierpień	21 646	47 448	45,6	32,5	2,8
wrzesień	1 222	13 361	8,9	1,8	8,1
październik	37 388	365 441	10,2	56,6	21,7
listopad	1 985	209 616	0,9	3,0	12,6
grudzień	14 925	372 528	0,4	22,4	22,1
razem 1905 r.	149 334	1 691 075	8,8	215,9	101,8

* Podległych inspekcji fabrycznej

perium nieproporcjonalnie duży w stosunku do udziału tej guberni w ogólnej liczbie robotników przemysłowych w Rosji. Stanowiąc tylko 4,0% ogółu podlegających inspekcji fabrycznej robotników w Rosji, dali robotnicy guberni warszawskiej w ciągu całego roku 1905 prawie 9% uczestników strajków politycznych całej Rosji, natomiast w kolejnych wielkich strajkach politycznych (z wyjątkiem strajku grudniowego) udział robotników okręgu warszawskiego w ogólnej liczbie strajkujących w Imperium Rosyjskim przewyższał co najmniej 2,5, a nawet 11-krotnie (!) ilościowy ich udział w ogólnej liczbie robotników. Zjawisko to związane było z faktem, że polityczna walka strajkowa poruszyła w okręgu warszawskim, a z pewnością i w całym Królestwie, dużo szersze w porównaniu z Rosją kręgi robotników. Świadczą o tym kolejne ogólnorosyjskie strajki polityczne. Tak np. (w stosunku do ogólnej liczby robotników) zasięg strajku styczniowego był w okręgu warszawskim trzykrotnie, strajku pierwszomajowego — prawie 5,5-krotnie¹², a strajku październikowego — ponad 2,5-krotnie szerszy niż w skali ogólnorosyjskiej; dopiero zasięg strajku grudniowego kształtował się mniej więcej na wyrównanym poziomie. A przecież obok udziału w tych ogólnoro-

¹² Strajk pierwszomajowy w Królestwie wypadł według obowiązującego w Rosji kalendarza juliańskiego 18 kwietnia, toteż dla porównania zasięgu strajku pierwszomajowego w Rosji i w Królestwie trzeba wziąć pod uwagę dla pierwszego rubrykę „majową”, a dla drugiego — „kwietniową”. Przy tym wydaje się, że liczba uczestników strajku pierwszomajowego w Królestwie przewyższała zaznaczoną w tabl. 7 liczbę strajkujących w gub. warszawskiej mniej więcej dwukrotnie, należy bowiem pamiętać, że w 1905 r. nie przyłączyło się doń Zagłębie Dąbrowskie. W praktyce więc strajkujący w Królestwie stanowili wówczas najpewniej prawie 100% strajkujących w Rosji.

rosyjskich strajkach demonstracyjnych, Królestwo wystąpiło jeszcze w 1905 r. w dwu powszechnych strajkach politycznych: w czerwcu w związku z barykadami łódzkimi i w sierpniu — w związku z ogłoszeniem projektu „Dumy bułyginowskiej“. W pierwszym wypadku strajkujący okręgu warszawskiego stanowili ok. 15%, a całe Królestwo dało wówczas z pewnością liczbę 4—5-krotnie większą, tj. ok. 60—75% ogółu strajkujących w Rosji¹³. W sierpniu natomiast udział strajkujących w okręgu warszawskim wynosił 45,6% ogółu strajkujących w Imperium. Należy przypuszczać, że całe Królestwo dało ich co najmniej dwukrotnie więcej, a więc że Królestwo strajkiem sierpniowym przeciw „Dumie bułyginowskiej“ wyprzedziło Rosję centralną, gdzie protest przybrał formę strajku powszechnego dopiero w październiku. Zresztą Królestwo znowu przyłączyło się do walki z niespotykaną w ciągu całego roku 1905 energią i liczbą strajkujących. Mimo, że w okręgu warszawskim (a przypuszczalnie także w całym Królestwie) strajk październikowy osiągnął w skali całego roku 1905 rangę najbardziej powszechnego, mimo że procent strajkujących przewyższył tu 2,5-krotnie przeciętną dla całego państwa, to strajkujący w tym okręgu robotnicy stanowili wówczas tylko 1/10 ogółu strajkujących w Rosji, podczas gdy np. w strajku styczniowym tegoż roku stanowili 1/8, a w strajku pierwszomajowym aż 2/5 tej liczby.

Charakterystyczne jest także, iż strajk październikowo-listopadowy rozwinął się w okręgu warszawskim (podobnie zresztą jak w łódzkim) od razu z maksymalną energią, w gwałtownym zrywie i zamknął się prawie jednocześnie w całym Królestwie w połowie listopada (tj. w końcu października st. stylu). Natomiast w innych częściach Rosji rozwój strajku wszedł następnie stopniowo, niektóre rejony i niektóre grupy strajkujących włączyły się do walki dopiero w końcu listopada (tj. w pierwszej połowie listopada st. stylu), aby zerwać się do ponownego, najszerzego w Rosji w 1905 r. — strajku grudniowego. W okręgu warszawskim natomiast w grudniu obserwujemy — w porównaniu z październikiem — znaczne zmniejszenie się liczby strajkujących i mimo, że pod względem zasięgu strajk w tym okręgu nie ustępuje odpowiedniej przeciętnej dla całej Rosji — względna rola okręgu warszawskiego mierzona liczbą strajkujących zmniejsza się znacznie. Strajkujący w guberni warszawskiej w grudniu 1905 r. stanowili niespełna 0,5% ogólnej liczby uczestników politycznego strajku grudniowego; udział całego Królestwa nie przekroczył przypuszczalnie 1,5—2%.

To zmniejszenie się w końcu 1905 r. roli politycznego ruchu strajkowego okręgu warszawskiego — i niewątpliwie całego Królestwa — w zestawieniu z takimże ruchem w Rosji jako całości było cechą specyficzną ruchu rewolucyjnego na ziemiach polskich. Było zresztą niewątpliwie zjawiskiem przejściowym; przypomnijmy, że w roku 1906 udział strajkujących Królestwa w stosunku do całej Rosji charakteryzował się liczbą 45% (przeciętna dla całego roku łącznie strajków politycznych i ekonomicznych).

Trzeba wziąć pod uwagę, że gubernia warszawska była w 1905 r. w skali całego Królestwa gubernią o najszerzym zasięgu ruchu strajko-

¹³ W skali całego roku 1905 strajkujący gub. warszawskiej stanowili 22,0% ogółu strajkujących w Królestwie. W czerwcu 1905 wkład tej guberni był najprawdopodobniej względnie mniejszy, w związku z szerokim zaangażowaniem się i ogromnym napięciem walki w samym okręgu łódzkim.

wego w ogóle. Jej udział w politycznym ruchu strajkowym całego Królestwa był (jak wskazują źródła opisowe) nieproporcjonalnie wielki w stosunku do wkładu innych guberni. Wynikałoby z tego, że przeciętny dla całego Królestwa zasięg kolejnych strajków politycznych w 1905 r. kształtował się na nieco niższym poziomie. Dane zawarte w tab. 8 wskazują jednak wyraźnie na fakt, jak nierównomiernie rozkładał się w r. 1905 ciężar politycznej walki strajkowej w granicach Imperium.

Brak bardziej szczegółowych danych uniemożliwia podobną analizę dla lat 1906 i 1907. Wydaje się jednak, że przytoczone wyżej wnioski odnoszą się i do tych lat. W 1906 r. pod względem ogólnej liczby strajkujących (zarówno pod hasłami politycznymi, jak i ekonomicznymi) Królestwo odgrywało w stosunku do całego państwa rosyjskiego jeszcze większą rolę niż w 1905 r. (45,0% wobec 32,0%). Jest to udział ogromny, tym bardziej że odpowiedni procent w politycznym tylko ruchu strajkowym był zapewne znacznie wyższy. Świadczą o tym przekazane przez źródła opisowe informacje o szerokim zasięgu w Królestwie największych, posiadających znaczenie ogólnorosyjskie, strajków politycznych 1906 r.: w rocznicę wybuchu rewolucji — 22 stycznia oraz 1 maja. Tak np. strajk pierwszomajowy w 1906 r. w Królestwie objął wszystkie większe ośrodki przemysłowe (w przeciwieństwie do roku 1905 również Zagłębie Dąbrowskie, większość mniejszych ośrodków oraz, poza wielkimi miastami, wiele powiatów guberni warszawskiej, lubelskiej, płockiej, piotrkowskiej (m. in. okolice Częstochowy), siedleckiej i kieleckiej¹⁴. Wprawdzie nie poparło Królestwo zainicjowanego przez Petersburg strajku protestacyjnego z powodu rozwiązania przez cara Dumy w końcu lipca 1906 r. (strajk ten zresztą nie rozwinął się poza okręgiem petersburskim), ale w roku 1906 miały miejsce w Królestwie jeszcze cztery strajki polityczne: 10 maja strajk o zasięgu ogólnokrajowym dla zmanifestowania protestu przeciw otwarciu Dumy oraz w Łodzi i okręgu łódzkim strajk 11 kwietnia (w dniu wyboru pełnomocników z kurii robotniczej), 21 czerwca w rocznicę powstania czerwcowego i w listopadzie — częściowy strajk protestacyjny przeciwko sądom polowym.

W skali ogólnorosyjskiej (wraz z Królestwem) robotnicy biorący udział w strajkach politycznych stanowili średnio w całym roku 1906 ok. 59% ogółu strajkujących. Przedstawiony wyżej przegląd najważniejszych strajków politycznych w Królestwie i w Rosji w 1906 r. uprawnia do przypuszczenia, że w 1906 r. udział strajkujących pod hasłami politycznymi w stosunku do ogółu strajkujących nie był w Królestwie mniejszy niż w całej Rosji, a prawdopodobnie — analogicznie jak w 1905 r. — był znacznie wyższy, tym bardziej że wzajemne proporcje między walką strajkową polityczną i ekonomiczną w 1906 r. nie uległy zmianie.

W sumie rzuca się w oczy ogromny — niewspółmierny ani do wielkości terytorium, ani do liczby mieszkańców, ani do liczby proletariatu — wkład Królestwa w rozwój rewolucji w państwie carskim, jego rola inicjatora kolejnych zrywów politycznej walki masowej. Dane te świadczą pośrednio o ogromnej roli walki narodowowyzwoleńczej w rewolucyjnym działaniu mas w latach 1905—1907.

¹⁴ „Robotnik” nr 92 z 7 maja 1906, nr 94 z 14 maja 1906 i nr 99 z 22 maja 1906; „Gazeta Robotnicza” nr 14 z 8 czerwca 1906.

Spróbujemy z kolei odpowiedzieć na pytanie, jaki był udział poszczególnych ośrodków przemysłowych Królestwa oraz jakie grupy proletariatu zadecydowały o tak wyjątkowej pozycji Królestwa w rewolucji 1905—1907.

Szttywno przestrzegany w statystyce inspekcji fabrycznej podział administracyjny uniemożliwia pełniejszą analizę rejonizacji ruchu strajkowego w Królestwie, zbadanie jaka była waga poszczególnych okręgów przemysłowych w rozwoju rewolucji w Królestwie i o ile struktura proletariatu tych okręgów wpływała na przebieg i charakter ruchu rewolucyjnego.

Szczególnie deformuje ten obraz niemożność oddzielenia okręgu łódzkiego od Zagłębia Dąbrowskiego, które w omawianej statystyce traktowane są łącznie jako gubernia piotrkowska. Wkład Zagłębia Dąbrowskiego do ruchu strajkowego jest zresztą uwzględniony tylko fragmentarycznie poprzez wkład robotników przemysłowych, pominięty natomiast został udział górników i hutników, niemały zarówno pod względem ilościowym¹⁵, jak też wywierający specyficzne piętno na ruch strajkowy w tym rejonie.

Poniższa tab. 9 informuje o udziale poszczególnych guberni Królestwa w ruchu strajkowym w liczbach absolutnych i względnych.

Na pierwszy rzut oka widać tu szczególną rolę guberni piotrkowskiej — a ściśle rzecz biorąc — robotników okręgu łódzkiego, którzy w całym okresie rewolucji dźwigali główny ciężar ruchu strajkowego. Drugim spośród głównych ognisk ruchu strajkowego w Królestwie był okręg warszawski oraz z pewnością Zagłębie Dąbrowskie wraz z rejonem częstochowskim. Niewielką stosunkowo rolę odegrało dużo mniejsze od poprzednich, ale jednak blisko dziesięcioletnie skupisko proletariatu przemysłowego — Zagłębie Staropolskie. Pozostałe gubernie (poza lubelską) w 1905 r. nie wywarły istotniejszego wpływu na dynamikę i charakter ruchu strajkowego w Królestwie.

W tab. 9 uwzględniono także procentowy udział poszczególnych guberni w ogólnej liczbie zatrudnionych.

Tylko udział guberni piotrkowskiej w ogólnej liczbie strajkujących w 1905 r., a szczególnie w 1906 r. jest o wiele większy niż udział w ogólnej liczbie zatrudnionych. Wkład guberni kaliskiej do ruchu strajkowego jest w tych latach w skali Królestwa prawie proporcjonalny do skupiska proletariatu w jej granicach. Bezwzględny wkład wszystkich innych guberni w walkę strajkową jest niższy (gubernia warszawska), a nawet znacznie niższy w porównaniu z liczbą proletariatu. Wyjątkowe miejsce pod względem liczby strajkujących nie tylko w skali Królestwa, ale w skali ogólnorosyjskiej osiągnęła gubernia piotrkowska nie tylko dzięki szerokiemu zasięgowi ruchu strajkowego (ustępując pod tym względem w Królestwie tylko guberni warszawskiej, w której ruch strajkowy w całym trzyleciu rewolucyjnym obejmował przeciętnie ok.

¹⁵ Niestety, dla górnictwa i hutnictwa nie dysponujemy choćby analogiczną do omawianej statystyką strajkową. Dane o strajkach górników i hutników dla roku 1905 i 1906, dołączone w formie odrębnej tablicy w omawianym wydawnictwie inspekcji fabrycznej, są jeszcze bardziej fragmentaryczne i wyraźnie pomniejszone. Tak np., wbrew źródłom opisowym, nie wykazują one strajków robotników hut w Zagłębiu w roku 1906 itp. Dla r. 1905 dane te podają liczby 19 690, a dla roku 1906 — 4125 strajkujących górników w Zagłębiu Dąbrowskim oraz liczbę 14 964 strajkujących hutników, z czego w Zagłębiu Dąbrowskim — 5893, w okręgu częstochowskim — 2973, a w Zagłębiu Staropolskim — 6098. *Statistika staczek... za 1905 god, Priloženija*, s. 105; *Statistika staczek... za 1906—1908 gg., Priloženija*, s. 66

Tabela 9
 Udział poszczególnych okręgów przemysłowych Królestwa w ogólnej liczbie uczestników ruchu strajkowego w latach 1905—1907

Gubernia	Liczba robotników podległych inspekcji fabrycznej 1905 r.	Liczba uczestników ruchu strajkowego						Liczba robotników fabryk, które przyłączyły się do ruchu strajkowego					
		1905		1906		1907		1905		1906		1907	
		1905	%	1906	%	1907	%	1905	%	1906	%	1907	%
warszawska	66 603	178 135	22,0	61 766	12,5	44 010	44,8	69 984	33,7	48 898	27,0	48 090	42,7
łódzka	3 799	777	20,2	574	73,8	—	—	344	57,4	514	—	—	—
piotrkowska	121 394	565 325	72,8	415 039	86,3	50 275	54,0	115 504	58,6	117 381	69,2	59 768	56,0
kałuska	7 537	25 764	3,3	15 413	0,1	2 390	1,1	6 354	3,3	5 028	0,3	2 954	1,0
radomska	6 014	23 215	3,3	46	0,1	—	—	4 802	3,3	46	—	—	—
kielecka	4 213	3 350	1,9	555	1,1	1 192	0,1	2 095	4,4	555	—	1 192	—
lubelska	7 442	10 535	1,9	4 246	1,1	—	—	5 368	—	2 838	—	—	—
siedlecka	2 635	3 190	1,9	401	1,1	—	—	1 878	—	406	—	—	—
łomżyńska	1 905	666	1,9	497	1,1	196	0,1	526	—	470	—	386	0,3
suwalska	1 173	809	—	—	—	—	—	546	—	—	—	—	—
Królestwo	222 715	811 720	100,0	498 537	100,0	98 063	100,0	207 401	100,0	176 136	100,0	112 390	100,0
grodzińska	15 496	49 457	—	15 846	—	3 770	—	12 380	—	519	—	37	—

84% ogółu zatrudnianych, podczas gdy w guberni piotrkowskiej — ok. 79%), ale przede wszystkim dzięki wyjątkowej intensywności walki tych grup robotników, które się do niej przyłączyły. Wyraziło się to w wielokrotnym w ciągu roku następowaniu po sobie kolejnych fal strajkowych przy udziale tych samych grup robotników. W rzeczywistości więc, jeśli wziąć pod uwagę nie ogólną liczbę strajkujących, a liczebność załóg tych fabryk, które przyłączały się do walki strajkowej w ciągu danego roku — to obraz udziału poszczególnych rejonów strajkowych Królestwa zarysuje się nieco inaczej. Na wykresie I zaznaczono procentowy udział poszczególnych rejonów zarówno w ogólnej liczbie zatrudnianych robotników przemysłowych Królestwa (pozostających pod nadzorem inspekcji fabrycznej), jak również w ogólnej liczbie strajkujących, tj. w liczbie robotników tych fabryk, które angażowały się w ruchu strajkowym.

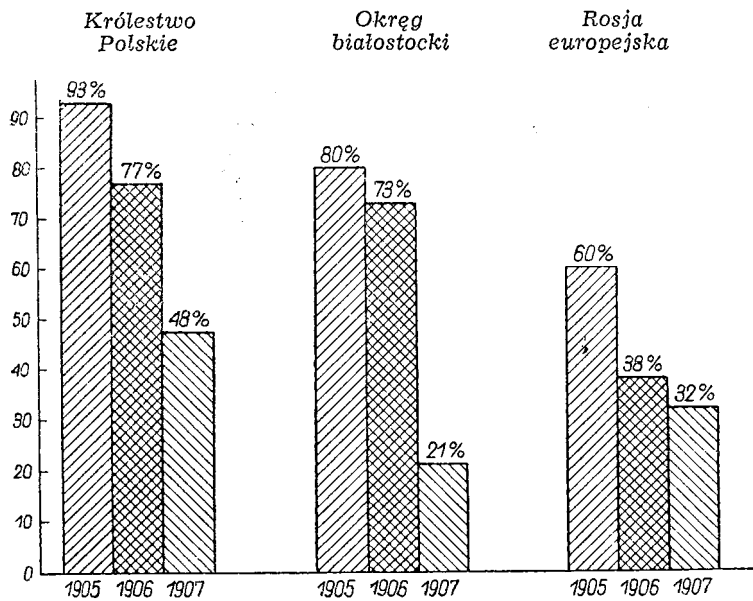
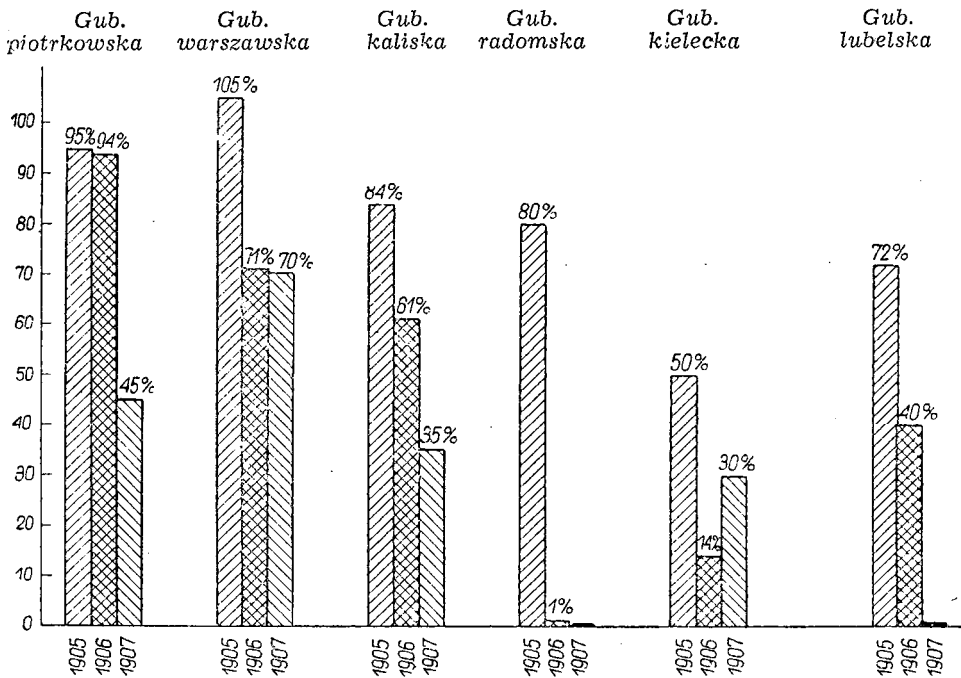
Okazuje się, że w 1905 r. rzeczywiste zaangażowanie robotników okręgu łódzkiego i Zagłębia Dąbrowskiego w ruchu strajkowym było proporcjonalne do znaczenia tej guberni w Królestwie pod względem liczby zatrudnionych; zaangażowanie to wzrasta jeszcze w roku 1906, aby jednak w 1907 r. spaść poniżej poziomu wyznaczonego liczebnością proletariatu.

Dynamika ruchu strajkowego w okręgu warszawskim była odmienna. Jedyne ten okręg już w 1905 r. zaangażował w ruchu strajkowym względnie wyższą liczbę robotników w porównaniu z wielkością reprezentowanego przezeń skupiska proletariatu.

Ciężar walki strajkowej w okręgu warszawskim był w porównaniu z okręgiem łódzkim rozłożony równomierniej, a wysiłek każdego uczestnika walki strajkowej był względnie mniejszy: ruch strajkowy miał w guberni warszawskiej zasięg względnie szerszy niż w guberni piotrkowskiej. Podczas gdy każdy statystyczny uczestnik ruchu strajkowego w guberni piotrkowskiej strajkował w 1905 r. prawie 5 razy (a w guberni kaliskiej prawie 4,5 raza), to w guberni warszawskiej tylko 2,6 razy.

Ta dysproporcja między okręgiem łódzkim i warszawskim pod względem intensywności walki zwiększa się jeszcze w 1906 r. (każdy uczestnik ruchu strajkowego guberni warszawskiej strajkował w 1906 r. przeciętnie tylko 1,3 razy, podczas gdy w guberni piotrkowskiej 3,5 raza), łącząc się ze znacznym skurczeniem zasięgu ruchu strajkowego. W związku z tym w roku 1906 wydatnie maleje rola okręgu warszawskiego w ruchu strajkowym Królestwa nie tylko pod względem ogólnej (do 12,5%, ale także rzeczywistej do 27%) liczby strajkujących — spadając poniżej poziomu określonego udziału tego okręgu w ogólnej liczbie robotników całego Królestwa. W tymże roku udział guberni piotrkowskiej ogromnie wykracza ponad tę normę.

Rok 1907 przynosi zmianę: udział okręgu warszawskiego w strajkach wznosi się ponad odsetek robotników, w związku z czym jego rola w ruchu strajkowym w skali całego Królestwa niepomiarnie wzrasta. W tym samym czasie wydatnie — szczególnie w porównaniu z 1906 r. — zmniejsza się wkład guberni piotrkowskiej, która jednak także w 1907 r. dała połowę ogółu strajkujących w Królestwie. W ten sposób w 1907 r. na tle gwałtownego kurczenia się skali ruchu strajkowego (por. wykres I) bardzo poważny ciężar walki dźwiga okręg warszawski. Proletariat warszawski — stanowiąc tylko nieco więcej niż 1/4 proletariatu prze-

1. Zasięg ruchu strajkowego w latach 1905—1907 w Królestwie Polskim, okręgu białostockim i Rosji europejskiej (procent robotników strajkujących do ogółu podległych insp. fabr.)

mysłowego w Królestwie — utrzymuje swój dotychczasowy udział w ruchu strajkowym, dając w rezultacie prawie połowę ogółu strajkujących w 1907 r. w Królestwie (w 1907 jak i w 1906 r. udział w ruchu strajkowym brało ok. 70% ogółu robotników zatrudnionych w przemyśle okręgu warszawskiego).

W 1907 r. mamy więc do czynienia z próbą ofensywy strajkowej robotników warszawskich, z próbą utrzymania dotychczasowej intensywności walki, o czym świadczy utrzymanie się na zbliżonym poziomie w 1907 i w 1906 r. zarówno indywidualnego wkładu każdego strajkującego (przyłączającego się do walki w 1906 r. średnio 1/3 raza, a w 1907 r. — 0,8 raza), jak przede wszystkim zasięgu ruchu strajkowego, co jest wówczas zjawiskiem wyjątkowym nie tylko w skali Królestwa, ale i w skali ogólnorosyjskiej. Ta specyficzna rola okręgu warszawskiego jest w znacznym stopniu kształtowana przez metalowców, stanowiących główną siłę wśród strajkujących tego okręgu, tak jak o specyfice dynamiki ruchu strajkowego w guberni piotrkowskiej decydował niewątpliwie okręg łódzki, a w nim — włókniarze.

Na początku XX w. przemysł włókienniczy w guberni piotrkowskiej zatrudniał 92 000 włókniarzy, tj. prawie 75% ogółu robotników przemysłowych tej guberni (ponad 80% robotników przemysłu włókienniczego przypadało na Łódź i jej okolice)¹⁶. Na każdego włókniarza w guberni piotrkowskiej przypadał więc przeciętnie w 1905 r. 5,5-krotny udział w strajku, w 1906 r. — 4,3-krotny, a w 1907 r. — niespełna 0,5-krotny. Odpowiednie liczby dla metalowców (druga co do wielkości grupa robotników przemysłowych tej guberni) wynoszą: w 1905 r. — 2,3, w 1906 r. — 1,5, a w 1907 r. — 0,5. Rzeczywisty wkład każdego strajkującego włókniarza i metalowca był jeszcze większy, gdyż wskazane przeciętne nie uwzględniają faktu, że nie wszyscy włókniarze i nie wszyscy metalowcy przyłączyli się do ruchu strajkowego w latach rewolucji. Brak jest jednak danych o zasięgu tego ruchu w kolejnych gałęziach przemysłu; z pewnością jednak nie był on stuprocentowy, szczególnie w przemyśle metalowym.

Przykład powyższy wyraźnie ilustruje rolę włókniarzy i okręgu łódzkiego w kształtowaniu dynamiki ruchu strajkowego w guberni piotrkowskiej: ogromną intensywność walki w latach 1905—1906 i gwałtowny spadek w 1907. Są to cechy charakteryzujące rolę włókniarzy w ruchu strajkowym w skali całego Królestwa. W skali ogólnorosyjskiej stanowili włókniarze najpoważniejszy liczebnie oddział strajkujących (około połowy ogółu strajkujących w całym okresie rewolucyjnego trzylecia), lecz w Królestwie przewaga liczebna włókniarzy była jeszcze wyraźniejsza. Toteż w większym stopniu niż w skali ogólnorosyjskiej decydowali oni w Królestwie, a zwłaszcza w okręgu białostockim o dynamice walki strajkowej, a przez to o roli ziem polskich w ruchu rewolucyjnym Imperium (por. tab. 10).

Tak więc od początku rewolucji stanowili włókniarze najliczniejszą grupę wśród strajkujących; w 1906 r. ich rola względem innych grup strajkujących jeszcze bardziej wzrosła, zarówno w skali ogólnorosyjskiej, jak i przede wszystkim w Królestwie. Pozostawało to w związku

¹⁶ A. W. Pogożew, *Uczet czislennosti i sostawa raboczich w Rossii*, S. Peterburg 1906, s. 195—198. Brak jest, niestety, dla omawianych lat dokładnej — w granicach poszczególnych guberni — liczby robotników kolejnych gałęzi przemysłu.

Tabela 10

Udział włóknarzy i metalowców
w ogólnej liczbie strajkujących (w procentach)

	1905	1906	1907
Włóknarze			
w Rosji	45	58	41
w Królestwie	64	82	53
Metalowcy			
w Rosji	28	19	26
w Królestwie	13	11	30

z dobrą koniunkturą dla przemysłu włókienniczego, kształtującą się od początku roku 1906. Walki strajkowe włóknarzy na ziemiach polskich charakteryzuje w roku 1906 jeszcze szerszy niż w roku 1905 zasięg oraz nadal ogromna wytrwałość i ofensywność; tak np. jeszcze latem 1906 roku włóknarze większości fabryk łódzkich wprowadzali drogą rewolucyjną dziewięciogodzinny dzień pracy, podjęli akcję usuwania z fabryk sprowadzonego przez przedsiębiorców wojska itp. A przecież w innych gałęziach przemysłu w skali całego roku 1906 obserwujemy poważne obniżenie się fali strajkowej (jak wiadomo z innych źródeł, zjawisko to wystąpiło głównie w drugiej połowie roku 1906). Jest rzeczą charakterystyczną, że włóknarze okręgu łódzkiego (gubernie piotrkowska i kaliska) i w mniejszym stopniu okręgu białostockiego, odstępowali od ofensywnej walki rewolucyjnej dużo wolniej niż włóknarze centralnej Rosji. Toteż w roku 1906 udział tych okręgów określał się liczbą 64% ogółu strajkujących w Rosji włóknarzy (podczas gdy w r. 1905 wynosił niecałe 45%). W ten sposób w roku 1906 walka strajkowa na ziemiach polskich decydująco wpłynęła na fakt, że właśnie włóknarze dźwigali główny ciężar walki klasy robotniczej w zstępującym okresie rewolucji w Rosji.

Tabela 11

Strajki włóknarzy Królestwa Polskiego i okręgu białostockiego w latach 1905—1907

	Okręg łódzki (gubernia piotrkowska i kaliska)	Okręg warszawski (gubernia warszawska)	Okręg białostocki (gubernia grodzieńska)	gubernia moskiewska	gubernia włodzimierska
	pod względem ich intensywności (procent fabryk przyłączających się do ruchu strajkowego ponad 4 razy w roku)				
1905	39	12	59	2	1
1906	23	8	—	—	—
1907	5	2	—	—	2
	pod względem ich zasięgu (procent fabryk strajkujących w stosunku do ogółu fabryk podległych inspekcji fabrycznej)				
1905	92	66	78	26	37
1906	97	49	74	6	18
1907	38	75	4	4	20

Walka strajkowa włóknarzy okręgu łódzkiego i białostockiego wyróżniała się nie tylko szerokim zasięgiem, ale także ogromną ofensywnością. Tak np. w 1905 r. włókniarze okręgu łódzkiego niemal przez cały rok 1905 utrzymywali walkę strajkową na bardzo wysokim poziomie, mimo że ruch ten narastał falami; podobnie było w pierwszej połowie roku 1906¹⁷.

Zjawiska te znajdują wyraz w statystyce inspekcji fabrycznej, która wśród fabryk włókienniczych zanotowała ogromny procent strajków powtórnych, wielokrotnie powtarzających się w ciągu roku 1905, jak również w 1906 r. W 1905 r. wysuwa się pod tym względem na czoło okręg białostocki, gdzie więcej niż cztery razy w ciągu tego roku strajkowało prawie 60% fabryk włókienniczych, zaangażowanych w ruchu strajkowym, w okręgu łódzkim — 34%, w okręgu warszawskim — 12%, podczas gdy np. w guberni moskiewskiej tylko 1,5%, a w guberni włózdzińskiej niecały 1%. O uporczywości walki strajkowej w okręgach włókienniczych na ziemiach polskich zdecydowali w 1905 r. przede wszystkim robotnicy przemysłu wełnianego, skoncentrowanego w rejonach Kalisza i Białegostoku. W 1906 r. rejony te odgrywają już względnie mniejszą rolę w walkach rewolucyjnych włóknarzy na ziemiach polskich: rolę wiodącą wśród nich przejmuje Łódź i jej najbliższe okolice, gdzie spośród fabryk strajkujących prawie 1/3 przystępowała do walki od 5 do 17 razy w ciągu tego roku. Natomiast w ośrodkach włókienniczych centralnej Rosji tylko nieliczna mniejszość fabryk zdobywała się na więcej niż jeden strajk w ciągu roku 1906 (w guberni moskiewskiej ponad 90%, a w guberni moskiewskiej prawie 65% spośród strajkujących fabryk dało w 1906 r. tylko po jednym strajku; analogiczne liczby dla okręgów polskich wynoszą: dla okręgu łódzkiego 30%, dla okręgu białostockiego 24%).

Ruch strajkowy włóknarzy załamuje się dopiero pod naciskiem lokautów i wzmożonego terroru. W okręgu białostockim załamanie się walki strajkowej przebiega gwałtowniej i szybciej. Przytłoczony straszliwym pogromem Żydów latem 1905, a szczególnie jesienią 1906 r. — w roku 1907 ruch strajkowy włóknarzy zamarł tu niemal całkowicie. W ogóle w całym Królestwie w drugiej połowie roku 1906, a szczególnie w roku 1907 gwałtownie kurczy się liczba strajkujących włóknarzy; przeważają strajki obronne, często przy tym zwiększa się ich długotrwałość i uporczywość, w czym przoduje okręg łódzki, walcząc z wielkim lokautem. Stąd bierze się, być może, odnotowany w statystykach inspekcji fabrycznej gwałtowniejszy spadek częstotliwości strajków włóknarzy okręgu łódzkiego w porównaniu nie tylko z ośrodkami włókienniczymi centralnej Rosji, ale także z okręgiem warszawskim. Źródła opisowe¹⁸ dyktują potrzebę złagodzenia sugerowanego przez dane statystyczne wniosku o gwałtownym spadku uporczywości walki rewolucyjnej włóknarzy łódzkich w 1907 r. Zasięg tej walki w 1907 r. utrzymuje się w okręgu łódzkim mimo lokautu i represji na znacznie wyższym poziomie niż w centralnej Rosji (ogólna liczba strajkujących w okręgu łódzkim stanowiła 38% ogółu podlegających inspekcji fabrycznej włóknarzy, w guberni włózdzińskiej 20%, a w moskiewskiej tylko 4,0%).

¹⁷ P. Korzec, *Walki rewolucyjne w Łodzi i okręgu łódzkim w latach 1905—1907*, Warszawa 1955, s. 204, 206.

¹⁸ Tamże, s. 259 n.; A. Żarnowska, *Geneza rozłamu w PPS (1904—1906)*, Warszawa 1965, s. 365 n.

Pod względem zasięgu ruchu strajkowego na czołowe miejsce wśród włóknarzy wysunął się w roku 1907 okręg warszawski, stanowiący w ramach Królestwa — nie mówiąc już o skali ogólnorosyjskiej — drugorzędny ośrodek przemysłu włókienniczego; zmobilizował on w strajkach aż ok. 75% ogółu podległych inspekcji włóknarzy.

Drugą wyróżniającą się grupą wśród strajkujących robotników przemysłowych Królestwa byli metalowcy. Ich udział — choć nie w takim stopniu jak włóknarzy — był nieproporcjonalnie duży w stosunku do miejsca, jakie zajmowali w globalnej liczbie robotników przemysłowych Królestwa. Stanowiąc tylko ok. 11% tej liczby dali w 1905 r. ok. 13%, w 1906 r. ok. 11%, a w 1907 r. aż ok. 30% globalnej liczby strajkujących w Królestwie. Przyjrzyjmy się bliżej dynamice ruchu strajkowego w tej grupie proletariatu przemysłowego.

Załączone tab. 12 i 13 uprawniają do wyciągnięcia wniosku, że w 1905 r. pod względem zasięgu ruchu strajkowego metalowcy wszystkich większych ośrodków przemysłu metalowego w Królestwie znajdowali się na jednym z czołowych miejsc w Rosji, zaraz za metalowcami Łotwy i największym ośrodkiem tego przemysłu w centralnej Rosji (gubernią petersburską). Także pod względem intensywności walki w 1905 r. przodowali metalowcy Zagłębia Dąbrowskiego, okręgu Częstochowy i Lublina, dając się wyprzedzić tylko Łotwie. W okręgach tych, podobnie jak w guberni petersburskiej, 1/3 fabryk metalowych wielokrotnie przystępowała do walki strajkowej w ciągu 1905 r., a mianowicie od 5 do 10 razy. W okręgu warszawskim i Zagłębiu Staropolskim fabryki takie stanowiły tylko nieco mniej, bo 1/4 ogółu zaangażowanych w walce w 1905 r.

Zgodnie z zaznaczającymi się w skali ogólnorosyjskiej prawidłowościami dynamiki walki strajkowej¹⁹, także w Królestwie rola i udział

Tabela 12

Zasięg ruchu strajkowego metalowców w Królestwie Polskim
na tle ogólnorosyjskim w latach 1905—1907
(procent fabryk metalowych zaangażowanych w ruch strajkowym
do ogółu podległych inspekcji fabrycznej)

	1905	1906	1907
Zagłębie Dąbrowskie i okręg częstochowski (gub. piotrkowska)	66	47	32
okręg warszawski (gub. warszawska)	55	52	73
Zagłębie Staropolskie (gub. radomska i kielecka)	57	7	14
gub. lubelska	60	50	—
Królestwo Polskie	57	44	52
Łotwa (gub. liflandzka)	76	55	32
Rosja europejska	50	29	29
gub. petersburska	75	59	81
gub. moskiewska	47	17	8

¹⁹ W. Lenin, op. cit., s. 413—414.

Tabela 13

Częstotliwość strajków w fabrykach metalowych w Królestwie i w Rosji w latach 1905—1907

Terytorium	Fabryki strajkujące tylko 1 raz w ciągu roku do ogółu fabryk strajkujących (w procentach)			Fabryki strajkujące 5—10 razy w ciągu roku do ogółu fabryk strajkujących (w procentach)		
	1905	1906	1907	1905	1906	1907
całe Królestwo	15	42	84	27	8	0,6
z tego:						
gub. warszawska	20	67	88	26	1	—
piotrkowska	10	2	62	32	23	4
kielecka	19	100	100	25	—	—
radomska						
lubelska	100	20	—	33	25	—
cała Rosja	46	58	51	58	4	3
z tego:						
gub. petersburska	18	66	57	34	2	2
moskiewska	38	72	88	3	2	—
liflandzka	1	19	—	81	—	—

metalowców w tej walce, bardzo poważny na początku rewolucji, maleje w 1906 r. (kiedy to główny ciężar walki dźwigają włókniarze), by ponownie wzrosnąć w 1907 r. Brak szczegółowych danych liczbowych dla kolejnych miesięcy nie pozwala definitywnie stwierdzić, w jakim stopniu metalowcy Królestwa w skali ogólnorosyjskiej odegrali rolę awangardy w pierwszym okresie rozwoju rewolucji²⁰. Przykład guberni warszawskiej (dla której takie dane istnieją) wskazuje na szczególnie szeroki zasięg politycznego ruchu strajkowego wśród metalowców i ich wiodącą rolę w stosunku do robotników innych gałęzi przemysłu już w okresie strajku styczniowego, ale w jeszcze większym stopniu w strajkach letnich 1905 r.²¹ W okręgu warszawskim udział metalowców w ruchu strajkowym (jak zresztą w ogólnej liczbie proletariatu przemysłowego) był niewątpliwie wyższy, niż przeciętna dla całego Królestwa, w szczególności w walkach strajkowych w czerwcu 1905 r. W skali całego Królestwa udział metalowców wśród ogółu strajkujących był bez wątpienia dużo mniejszy niż w Warszawie i okolicach (przypomnijmy rozwijające się w tym czasie wielkie strajki włóknarzy łódzkich, za-

²⁰ W skali ogólnorosyjskiej maksimum strajkujących w 1905 r. przypada u metalowców na styczeń, a nie na październik, jak to ma miejsce u robotników pozostałych gałęzi przemysłu (tamże, s. 617).

²¹ W 1905 r. udział metalowców wśród ogółu strajkujących pod hasłami politycznymi w gub. warszawskiej oraz w Rosji (bez Królestwa) przedstawiał się następująco:

miesiąc	I	IV (1 maja)	VI	VII	VIII	X	XII
gub. warszawska	50	39	80	prawie 100	59	39	41
Rosja (bez Królestwa)	40	15	32	52	19	26	27

kończone walkami barykadowymi). Poza tym analizowane liczby dotyczą tylko strajków politycznych; włączenie do tych rozważań także ruchu ekonomicznego zmniejszyłoby zapewne także względną rolę metalowców w walce strajkowej pierwszego okresu rewolucji, nawet w ramach okręgu warszawskiego. Niemniej cytowane wyżej procenty wskazują na nieco odmiennie kształtującą się rolę metalowców w Królestwie w porównaniu z resztą Imperium. Nasuwa się wniosek, że metalowcy w Królestwie, podobnie jak w centrum Rosji, wystąpili jako awangarda już w pierwszym wielkim zrywie rewolucyjnym w styczniu 1905 r., ale — w odróżnieniu od reszty Imperium — tę rolę awangardy dłużej utrzymali. Także w ciągu następnych miesięcy letnich, szczególnie w lipcu i sierpniu, a nawet w październiku, przodują w rozwijaniu energii rewolucyjnej. Wskazywać na to może m. in. fakt wyższych w Królestwie w porównaniu z Rosją wskaźników zasięgu ruchu strajkowego wśród metalowców w roku 1905, o czym była już mowa wyżej²². Potwierdzają to źródła opisowe zarówno dla strajku styczniowego²³, jak i dla strajków letnich 1905 r., kiedy to metalowcy Warszawy oraz Zagłębia Dąbrowskiego i Lublina nie tylko byli inicjatorami trzech kolejnych strajków politycznych, ale także dawali przykład ofensywnej, uporczywej i solidarnej walki ekonomicznej²⁴. Po raz pierwszy wówczas w Warszawie walka ta na szerszą skalę przybrała formę strajku okupacyjnego²⁵.

W skali całego roku 1905 udział metalowców w globalnej liczbie strajkujących był w Królestwie mniejszy niż w Rosji (13% wobec 28%). Wynikało to jednak głównie z odmiennej struktury przemysłu, z zaoferowania gospodarczego Królestwa, ze sztucznie podtrzymywanej przez za-

²² Dla poparcia wysuniętej wyżej tezy warto jeszcze zwrócić uwagę na ogromną dysproporcję popularności politycznego ruchu strajkowego wśród metalowców we wstępującym okresie rewolucji między okręgiem warszawskim a Rosją. Tak np. w styczniu w strajkach politycznych wzięło udział: w gub. warszawskiej 80% ogółu metalowców (w fabrykach podlegających inspekcji), w Rosji europejskiej — 37%; w czerwcu: w gub. warszawskiej 57%, a w Rosji 11%; w sierpniu: 83% i 13% (!) i nawet w październiku: 80% i 38%. Dopiero w grudniu 1905 r. proporcje zmieniają się: strajk polityczny objął wówczas w gub. warszawskiej tylko około 1/3 metalowców, gdy w skali ogólnorosyjskiej — ponad 40%. Brak odpowiednich danych uniemożliwia porównanie okręgu warszawskiego z odpowiednim ośrodkiem przemysłu metalowego w centralnej Rosji. Dodajmy, że metalowcy gub. warszawskiej stanowili wprawdzie większość (60%) strajkujących metalowców w Królestwie Polskim, ale pod względem zasięgu walki znajdowali się poniżej przeciętnej dla całego Królestwa.

²³ A. Żarnowska, *Z badań nad położeniem i walką proletariatu Warszawy*, „Zeszyty Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego” t. I, 1960, s. 284—327.

²⁴ W 1905 r. strajki metalowców przyjmują najszerszy zasięg (por. tabl. 11) w gub. piotrkowskiej, gdzie głównymi ośrodkami przemysłu metalowego było Zagłębie Dąbrowskie i Częstochowa z okolicami (skupiały łącznie prawie 3/4 robotników zatrudnionych w przemyśle metalowym gub. piotrkowskiej). W drugim okresie, od końca maja do początków września 1905 r., Zagłębie Dąbrowskie stało się — obok okręgu łódzkiego — jednym z głównych ośrodków ruchu strajkowego z na przemian przeważającymi elementami walki politycznej i ekonomicznej. Wówczas wystąpiła wyraźnie także na tym terenie awangardowa rola metalowców (np. fabryka Fitzner i Gamper, walcownia „Puszkini”, fabryka armatur w Sosnowcu i inne) wobec innych grup proletariatu, a szczególnie wobec górników. Por. AGAD, GGW I-2 nr 103723, k. 225; nr 103724, k. 58 i 62—63, 73, 85—86, 107, 142—143; nr 103725, k. 17, 35, 80—83, 92, 105, 110, 186—187, 234, 244, 274, 277; Centralnyj Gosudarstwiennyj Istorycznyj Archiw w Leningradzie, fond 37, Gornyj Departament nr 305/1905 k. 91—92 i 167—170; *Kronika*, „Górniki” nr 13 z lipca 1905; *Korespondencje z fabryk*, tamże nr 14 z sierpnia 1905; *Z ruchu w Zagłębiu Dąbrowskim*, „Z Pola Walki” nr 11 z 28 sierpnia 1905 i nr 13 z 18 października 1905.

²⁵ AGAD, GGW I-2 nr 103719, k. 30—33, 37—40; SIF Ia/75/1905, k. 169—428.

borcą względnie słabej pozycji przemysłu ciężkiego na ziemiach polskich. Czynniki ten będzie oczywiście wywierał wpływ także w latach 1906—1907.

Walcząc z wyjątkowym nateżeniem w ciągu całego roku 1905, stosunkowo wcześniej wyczerpali jednak metalowcy swoje siły, co znalazło wyraz w gwałtownym spadku ruchu strajkowego w roku 1906²⁶. W Królestwie rok 1906 wytworzył szczególnie niesprzyjające warunki dla podejmujących walkę robotników przemysłu metalowego: kryzys, powstanie Związku Przemysłowców Metalowych, mnożące się lokauty, represje itp. Mimo to w roku 1906 aktywność strajkowa metalowców Królestwa jest jeszcze bardzo duża i rzecz charakterystyczna — względnie większa niż metalowców w Rosji europejskiej (por. tab. 12 i 13). Gdy w roku 1905 Królestwo skupiało tylko 16% ogółu strajkujących w całym państwie metalowców, w roku 1906 udział Królestwa wzrasta do 25%, mimo że w samym Królestwie rola metalowców maleje. Mimo wszystko jednak liczba strajkujących metalowców spada w Królestwie w 1906 r. w porównaniu z rokiem poprzednim mniej gwałtownie (do 2/5 stanu z 1905 r.) niż w skali całej Rosji (do 1/4 w stosunku do 1905 r.). Energia rewolucyjna metalowców centralnej Rosji wyczerpywała się szybciej niż metalowców Królestwa. Dlatego też, być może, próba podjęcia ofensywy w 1907 r. nie była tutaj tak efektywna, jak w centralnej Rosji. Za tą tezę przemawia również fakt, że ta próba ponownej ofensywy w 1907 r. jest w skali Królestwa dziełem prawie wyłącznie proletariatu okręgu warszawskiego i to głównie — choć nie tylko — metalowców, którzy w skali Królestwa w 1906 r. stosunkowo najbardziej ograniczyli aktywność strajkową. W 1905 r. okręg warszawski dał ok. 60% ogółu strajkujących w Królestwie metalowców, w 1906 r. 47%, natomiast w 1907 r. udział ten wzrasta ponownie aż do 2/3.

Względne zmniejszenie się w 1906 r. aktywności strajkowej warszawskiego ośrodka metalowego było wynikiem nie tyle skurczenia się zasięgu walki strajkowej (gwałtowniej przebiegającego w Zagłębiu Dąbrowskim), ile zmniejszenia się częstotliwości wystąpień strajkowych. Obok aktywnego udziału we wszystkich strajkach politycznych roku 1906, przez fabryki metalowe okręgu warszawskiego przeszła jedna tylko fala ofensywnej walki ekonomicznej, dobrze zorganizowanej, m. in. przez związki zawodowe, acz rozciągniętej na okres od maja do sierpnia tegoż roku. Objęła ona przeważnie duże fabryki, przy czym w reguły brały w niej udział tylko poszczególne oddziały. Stąd w sumie — niewielka ogólna liczba strajkujących utrwalona w statystyce inspekcji fabrycznej²⁷. Natomiast w guberni piotrkowskiej (szczególnie w okręgu częstochowskim) strajki metalowców w roku 1906 wyróżniała duża częstotliwość; w kilku fabrykach robotnicy ruszali do walki nawet ośmiokrotnie w ciągu roku.

Ponowny wzrost aktywności metalowców warszawskich w roku 1907 wyraził się przede wszystkim w rekordowym rozszerzeniu się ruchu strajkowego, który objął 73% ogółu załóg fabryk tej gałęzi przemysłu. Jest to najwyższy wskaźnik dla metalowców w skali całego Królestwa w całym okresie rewolucji, a w skali ogólnorosyjskiej ustępuje on tylko okręgowi petersburskiemu. Wzrost aktywności strajkowej metalowców

²⁶ W. Lenin, op. cit., s. 418.

²⁷ Według niepełnych danych sprawozdań rejonowych inspektorów fabrycznych wzięło w niej udział ok. 2 tys. robotników (SIF Ia/93/1906).

w 1907 r. obserwujemy jeszcze tylko w okręgu staropolskim. W Zagłębiu Dąbrowskim i okolicach Częstochowy ruch strajkowy metalowców kurczy się w 1907 r. dość znacznie i pod względem zasięgu i pod względem intensywności, natomiast metalowcy lubelscy po uporczywej walce z lo-kautem w 1906 r., w 1907 r. już w ogóle nie włączają się do ruchu strajkowego.

Wobec gwałtownego załamania się aktywności strajkowej włóknia-ryz okręgu łódzkiego, jak również innych grup robotników przemysło-wych, tym większego znaczenia dla rozwoju ruchu rewolucyjnego w Królestwie nabierają podjęte przez metalowców warszawskich próby ponownej ofensywy. W 1907 r. metalowcy stanowią w Królestwie 30% ogółu strajkujących, a więc względnie więcej niż stanowili oni w tymże roku w Rosji (26%), więcej również niż w roku 1905, kiedy względna rola metalowców była największa (28%) w skali całego trzylecia rewo-lucyjnego. Dzięki wyjątkowej aktywności rewolucyjnej warszawskich metalowców (jak również warszawskich włóknarzy) udział Królestwa Polskiego w globalnej liczbie strajkujących w Rosji nie spadł w 1907 roku poniżej poziomu wyznaczonego przez wielkość reprezentowanego przez nie skupiska robotniczego. Mimo to w skali całego Imperium energia rewolucyjna i inicjatywa strajkowa metalowców warszawskich nie odegrała większej roli; zostali oni zmajoryzowani przez metalowców ośrodka petersburskiego, parokrotnie przewyższającego warszawski li-czebnością załóg fabrycznych w ogóle, a w 1907 r. także zasięgiem i in-tensywnością walki.

Próba wstrzymania upadku rewolucji, podjęta przez przodujące grupy proletariatu w 1907 r., jakkolwiek i na ziemiach polskich wystą-piła wyraźnie, była jednak w Królestwie o wiele słabsza niż w Rosji centralnej. Analizując ruch strajkowy w całej Rosji (europejskiej), a w szczególności porównując rolę w nim metalowców i włóknarzy — Lenin określił rolę tych pierwszych wobec włóknarzy jako „stosunek awangardy do szerokich mas”²⁸. W Królestwie zjawisko to nie wystę-puje tak ostro: sami włókniarze odgrywali w dużym stopniu rolę awan-gardy w ruchu rewolucyjnym niektórych rejonów Królestwa (przede wszystkim w okręgu łódzkim). W Królestwie — w odróżnieniu od Rosji — włókniarze z reguły wyprzedzali metalowców zarówno pod względem zasięgu, jak i pod względem intensywności walki.

W sumie zresztą w całym rewolucyjnym trzyleciu metalowcy i włók-niarze w Królestwie w większym stopniu niż w Rosji dominowali ilości-ciowo w globalnej liczbie strajkujących²⁹. Można więc zaryzykować wniosek, że ruch strajkowy stanowiąc niewątpliwie decydujący o roz-machu rewolucji element rewolucyjnego ruchu masowego w Królestwie, bardziej niż w Rosji opierał się na proletariacie wielkoprzemysłowym, reprezentowanym w tych krajach w tym okresie głównie przez meta-lowców i włóknarzy.

²⁸ W. Lenin, op. cit., s. 414.

²⁹ Udział robotników wielkoprzemysłowych (metalowców i włóknarzy) w ogólnej liczbie strajkujących robotników przemysłowych przedstawiał się następująco (w procentach):

	1905	1906	1907
Królestwo	74	92	82
Rosja	73	77	67

Анна Жарновска

ОПЫТ АНАЛИЗА ЗАБАСТОВОЧНОГО ДВИЖЕНИЯ В КОРОЛЕВСТВЕ ПОЛЬСКОМ В ПЕРИОД РЕВОЛЮЦИИ 1905—1907 ГГ.

Единственная имеющаяся статистика забастовок в России в 1905—1907 гг. составленная одним из главных фабричных инспекторов В. Варжиром, относясь исключительно к промышленным рабочим (без учета при этом даже мелкой промышленности) дает основания только для частичного анализа забастовочного движения в период революции — особенно на польских землях находящихся в составе Российской империи (Королевство Польское и Белостокский округ). Размах забастовочного движения на польских землях в период революции был явлением исключительным не только на фоне современной Европы, но также в масштабе Российской империи. В 1905 году это движение охватило в Королевстве свыше 93%, в 1906 — свыше 75% а в 1907 — 48% промышленных рабочих. Промышленный пролетариат Королевства и Белостокского округа в значительной степени определил огромный размах революции в России, ибо составляя едва около 1/7 общего числа промышленных рабочих в России он дал около 1/3 общего числа бастующих в России в 1905 г., а почти половину в 1906 г. Всего в 1907 г. принес в Королевстве резкое снижение забастовочной волны тогда как в центральной России забастовочное движение в 1906—1907 годы проявляет некоторую стабилизацию. Забастовки на польских землях характеризовались во всероссийском масштабе особенно высокой частотой: в Королевстве каждый рабочий бастовал в среднем в течение 1905 г. 4,4 раза, в 1906 г. 2,5 раза. Это было связано прежде всего с крупным значением политических забастовок в 1905—1906 годы на фоне всего забастовочного движения того времени на польских землях; они были здесь не только более часты, но и как правило притягивали гораздо более широкие по сравнению с Россией круги рабочих. Посредственно это свидетельствует об огромной роли национально-освободительной борьбы в революционной деятельности рабочих мас в 1905—1907 гг.

Наиболее многочисленную группу среди бастующих промышленных рабочих на польских землях составляли текстильщики сосредоточенные в лодзинском и белостокском округах. Передовая роль текстильщиков в забастовочном движении в отношении его масштаба, размаха и наступательности в этих округах выступает еще более отчетливо чем во всероссийском масштабе — особенно в 1906 году, когда они составляли 64% общего числа бастующих в России текстильщиков. Второй выделяющейся группой среди бастующих в Королевстве являлись металлисты, более широкое например было их участие (особенно в Варшавском округе) в политических забастовках, особенно в начале революции, а также в 1907 г. Однако искусственно поддерживаемая оккупантом слабость тяжелой промышленности в Королевстве, а следовательно относительно малое количественное значение металлистов среди всего промышленного пролетариата Королевства определили, что помимо революционных усилий металлистов попытка заторможения упадка революции в 1907 г. проявилась на польских землях гораздо слабее чем в центральной России.

В период 1905—1907 на польских землях Российской империи в большей степени чем в центральной России в общем количестве бастующих преобладал крупнопромышленный пролетариат, ядро которого составляли металлисты и текстильщики.

Anna Żarnowska

ESSAI D'ANALYSE DU MOUVEMENT DE GRÈVES DANS LE ROYAUME
DE POLOGNE PENDANT LA RÉVOLUTION DE 1905—1907

La seule statistique qui existe des grèves en Russie au cours des années 1905—1907 — statistique élaborée par l'un des inspecteurs en chef des usines, V. Varzara — concerne seulement les travailleurs de l'industrie (en excluant, en plus, la petite industrie). L'analyse qu'on peut faire sur la base de cette statistique du mouvement de grèves pendant la révolution, en particulier dans le Royaume de Pologne et la région de Białystok, ne saurait être qu'une analyse fragmentaire.

L'ampleur du mouvement de grèves dans les territoires polonais pendant la révolution, est un phénomène exceptionnel non seulement par rapport à l'Europe de cette époque, mais aussi par rapport à l'Etat russe. En 1905, ce mouvement a embrassé dans le Royaume de Pologne plus de 93%, en 1906, plus de 3/4, en 1907, 48% des travailleurs de l'industrie. Le prolétariat industriel du Royaume de Pologne et de la région de Białystok contribua d'une façon décisive à déterminer l'immense élan de la révolution en Russie: tout en constituant à peine environ 1/7 du total des travailleurs de l'industrie en Russie, il fournit environ 1/3 du total des grévistes en Russie en 1905 et presque la moitié en 1906. Ce n'est qu'en 1907 que la vague des grèves dans le Royaume baisse brusquement, tandis que dans la Russie centrale l'ampleur des grèves en 1906 et 1907 reste relativement stable. Les grèves polonaises comparées à l'ensemble des grèves en Russie, se distinguaient par une fréquence particulièrement élevée: dans le Royaume de Pologne, chaque ouvrier, en moyenne, fit grève, en 1905, 4,4 fois, en 1906, 2,5 fois. Ce fait était lié surtout au rôle très important que les grèves politiques jouèrent en 1905—1906 dans l'ensemble du mouvement de grèves dans les territoires polonais; ici, elles furent plus fréquentes que dans la Russie centrale et entraînaient des cercles beaucoup plus vastes d'ouvriers. Cela témoigne indirectement du rôle extrêmement important de la lutte pour la libération nationale dans l'action révolutionnaire des masses dans les années 1905—1907.

Le groupe le plus nombreux parmi les travailleurs de l'industrie en grève était constitué en Pologne par les tisseurs, concentrés dans la région de Łódź et celle de Białystok. La place d'avant-garde des tisseurs au point de vue de l'ampleur, de l'intensité et de la capacité offensive du mouvement de grèves, apparaît dans ces régions encore plus nettement que dans l'ensemble de la Russie, spécialement en 1906, lorsque ces régions donnèrent 64% de la totalité des tisseurs en grève de l'Empire. Un autre groupe qui se distingue dans l'ensemble des grévistes du Royaume ce sont les métallurgistes; ils participèrent dans une mesure particulièrement large (surtout dans la région de Varsovie) aux grèves politiques et contribuèrent d'une façon très importante au grèves au début de la révolution et en 1907. Cependant, la faiblesse de l'industrie lourde dans le Royaume — faiblesse artificiellement conservée par le gouvernement — et ce qui en était une conséquence, l'importance numérique relativement petite des métallurgistes, firent que, malgré l'effort révolutionnaire de ceux-ci, la tentative d'empêcher la chute de la révolution en 1907 fut beaucoup moins énergique dans les territoires polonais qu'en Russie centrale.

Pendant toute la période 1905—1907, dans les territoires polonais occupés par la Russie, le prolétariat de la grande industrie — dont les groupes fondamentaux étaient les métallurgistes et les tisseurs — domina dans le nombre global des grévistes dans une mesure plus grande que dans la Russie centrale.